

УДК 347:572.«185»(498.7)

**ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ ЕТНІЧНИХ ГРУП БЕССАРАБІЇ
В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

С.Б.Майданевич

*викладач кафедри української і всесвітньої історії та культури,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Стаття присвячена огляду змін, які відбулися в кількісних характеристиках найчисельніших етнічних спільнот Бессарабії впродовж першої половини ХІХ ст. Особлива увага приділяється аналізу їхнього відсоткового представництва як в цілому краю, так і в його окремих районах. Доведено, що саме в цей період етнічний склад бессарабського населення зазнав значних трансформацій.

Ключові слова: Бессарабія, етнічні групи, чисельність.

Перехід пострадянських країн на шлях демократизації суспільства гостро ставить перед їхніми урядовими колами проблему розробки дієвої етнонаціональної політики, яка б враховувала інтереси та потреби не лише титульної нації, а й національних меншин. Це неможливо зробити без врахування особливостей перебігу етносоціальних процесів упродовж всього історичного розвитку держави. Загальновідомо, що поліетнічність населення може виступити як гарантом соціально-економічного підйому, так і дестабілізуючим чинником у соціумі. Тому дослідження специфіки формування етнічного складу в окремих географічних зонах є досить актуальним і перспективним завданням. У контексті вищезазначеного науковий інтерес викликає Бессарабія – історична область, яка сьогодні входить до складу України та Республіки Молдови й має понад двохсотлітній позитивний досвід мирного співіснування різних етнічноконфесійних спільнот. Історично важливою для регіону була перша половина ХІХ ст., коли, власне, й відбулося розширення його етнічного складу. Окремим аспектам вказаної проблематики приділяла увагу низка науковців [1, 7, 8, 10-11, 13, 15, 18, 20].

Мета статті – здійснити комплексний аналіз змін чисельності основних етнічних груп Бессарабії в зазначений хронологічний період, визначити ареал їхнього компактного зосередження.

У 1812 р. Російська імперія приєднала до своїх володінь територію Пруто-Дністровського межиріччя (пізніше – Бессарабія). Нова окраїна являла собою великий масив родючих земель з вельми нечисельним населенням. За різними даними тут проживало від 256 тис. до 300 тис. осіб. Найменш заселеними залишалися південні райони, які на початку ХІХ ст. населяли невеликі групи молдаван і болгар. Розуміючи важливе стратегічне значення новопридбаного регіону, вже в перші роки царський уряд взяв курс на його швидке заселення й господарське освоєння – через пільгові заохочення місцевих жителів, а також землеробів, промисловців і торговців із-за кордону. В 1817 р. чисельність народонаселення Бессарабії становила вже 491 679 осіб. Позитивна динаміка спостерігалася й в наступні роки (див. табл. № 1).

Таблиця 1

**Динаміка чисельності населення Бессарабії в другій половині
20-х – середині 50-х рр. ХІХ ст.**

1827 р.	1842 р.	1846 р.	1849 р.	1853 р.	1856 р.
583 868	758 898	811 734	860 255	951 376	990 135

[2, 3; 3, Таблиця № 6; 4, 56-57; 1, 27, 37; 5, 127; 6, 155].

Таким чином, упродовж першої половини XIX ст. чисельність населення Бессарабської області зросла майже в 4 рази. В кінці окресленого періоду за кількісними показниками народонаселення вона вийшла на п'яте місце серед інших областей і губерній європейської частини Російської імперії, поступившись лише Санкт-Петербурзькій, Московській, Херсонській та Київській губерніям.

Активізація міграційних процесів зумовила зміни у кількісних характеристиках основних етнічних груп. Так, у 1817 р. в регіоні нараховувалося 377,2 тис. молдаван, у 1844 р. вже 411,6 тис. [7, 158; 8, 34-35]. За підрахунками дослідника В.М.Кабузана, в 1850 р. цей показник складав трохи більше 432,5 тис. осіб. Ним же була відзначено неточність церковного обліку, який завжди не дораховував частину населення [1, 55]. Цю тезу підтверджують архівні матеріали. Їхній аналіз засвідчив присутність у краю в цьому році 462,9 тис. молдаван. Близько 93,8 % з них мешкали на селі (у тому числі в північних і центральних районах – 45 % і 37,2 %). Найвища концентрація молдавської спільноти зафіксована в Оргеєвському та Сороцькому повітах – 19,5% і 18,6%. Серед міст – у Кишиневі [9, 58, 64, 75зв., 80-81, 83-83зв., 86, 89, 92; 8, 41]. У середньому щороку вона поповнювалася 2,6 тис. осіб.

Перший народний перепис Бессарабії (1817 р.) зафіксував близько 30 тис. українців, але зазначену цифру ми схильні вважати мінімальною. Так, за свідченнями етнографа В.С.Зеленчука, вже у наступному році Хотинський повіт і Буджак населяли понад 40 тис. українців. У цілому регіон – 43 тис. осіб. До середини XIX ст. представництво української етнічної групи зросло до понад 147 тис. осіб (без урахування мешканців Кишинева, Сорок і Кагула). Близько 81,5 % українців зосереджувалися в сільській місцевості. Переважним чином у двох повітах: Хотинському – 40 % і Акерманському – 26,9 %. Ситуація в інших повітах була наступною: в Кагульському (Ізмаїльському) – 19,3 %, Бельському – 7,4 %, Кишинівському – 2,6 %, Оргеєвському – 2,1 %, Бендерському – 1,6 %, Сороцькому – 0,05 %. Серед міст найвагоміша їхня частка зафіксована в Ізмаїлі та Акермані [9, 58 зв., 66 зв.-67, 75 зв.-76, 80зв.-81, 87 зв.-89 зв.; 8, 41]. Щорічне зростання українського населення в Бессарабії в середньому складало 3,5 тис. осіб.

Болгарську та гагаузьку спільноти поповнювали вихідці із-за Дунаю. На початку XIX ст. у регіоні мешкало близько 8,7 тис. «задунайських переселенців», у 1816 р. вже – 27,8 тис. осіб. Інші відомості містить звіт надвірного радника А.П.Юшневського – 26 164 особи (серед них болгар і гагаузів – 78,3 %, молдаван – 13,5 %, греків – 1,3 %, старожилів, етнічна приналежність яких не вказана – 6,9 %). У 1821 р. чисельність «задунайських переселенців» сягала вже 46 598 чол., з них більше 32 тис. – болгары та гагаузи, 9 тис. – молдавани, 4,3 тис. – українці, запорозькі та некрасівські козаки, 1 тис. – греки та албанці [10, 19-20, 24-27, 35; 11, 518]. Кількісну динаміку цієї групи жителів Бессарабії в наступні роки ілюструє таблиця 2.

Таблиця 2

**Чисельність населення болгарських колоністських округів
у середині 30-х – 50-х рр. XIX ст.**

Роки	1835	1837	1840	1843	1846	1851	1853	1856
Загальна кількість	56630	57440	64459	69360	76982	85461	93784	98346
З них болгар і гагаузів	-	-	-	56895 82%	63895 82,3%	69525 81,4 %	-	89060 90,6 %

[11, 519; 12, 59-63; 13, 25-26; 10, 96-100; 14, 10 зв.; 3, табл. № 5; 5, 163 зв.; 6, 167].

Отже, упродовж 1835 – 1856 рр. народонаселення болгарських колоністських округів зросло в 1,7 рази. Щороку воно в середньому поповнювалося 1,9 тис. осіб. У цілому, з 1816 р. й до кінця окресленого періоду питома вага болгар і гагаузів у колоніях «задунайських переселенців» збільшилася з 78,3 % до 90,6 %, що свідчить про мінімальне проникнення сюди представників іноетнічних груп. У 1856 р. основна маса болгарських колоністів концентрувалася в Кагульському повіті – 95,1 %. У колоністських поселеннях Акерманського повіту знаходилося – 4,9 % [6, 167].

Проблема змін кількісних характеристик бессарабських євреїв у історіографії вивчена достатньо поверхнево. Збір статистичних даних, які б відображали демографічні процеси в єврейській громаді, ускладнюється в першу чергу тим, що метричні книжки було введено для них лише в кінці 30-х рр. XIX ст. До цього часу в науковій літературі зустрічаються фрагментарні та дещо сумнівні цифри. Так, наприклад, генерал-майор О.І.Защук вказує на перебування в регіоні у 1816 р. 25 тис. євреїв [11, 525]. За наступний рік учений В.С.Зеленчук надав інформацію лише про 6 тис. осіб, а у 1835 р. вже про 49 тис. [7, 158]. Аналогічну цифру, але вже за 1844 р., вказав А.О.Скальковський. Більшою достовірністю, на нашу думку, характеризувалися відомості, представлені професором І.Горловим за 1836 р. – 42 380 осіб. Їхню вірогідність підтверджують дані офіційної статистики, що вміщені в таблиці 3.

Таблиця 3

**Динаміка чисельності єврейського населення Бессарабії
(40-ві – 50-ті рр. XIX ст.)**

1842 р.	1844 р.	1846 р.	1850 р.	1853 р.	1856 р.
45 783	53 121	57 056	66 627	70 773	78 883

Отже, впродовж 1816 – 1856 рр. чисельність єврейського населення збільшилася в 3 рази. Середньорічний показник зростання дорівнював 2 тис. осіб. На кінець досліджуваного періоду переважна більшість євреїв зосереджувалася в Кишиневі – 24,2 %, а також у Хотинському та Сороцькому повітах – 14,5 % і 13,4 %. На півдні регіону значна єврейська громада зафіксована в Ізмаїлі (4,5 %), Бендерах і Акермані (3,6 % і 1,7 %). Найменша – у Рені та Вилкове (124 і 22 особи) [15, 269-270].

На початку XIX ст. Бессарабію населяли 10 тис. росіян. До початку 40-х рр. XIX ст. кількісні показники спільноти, на думку дослідника Д.Пуштаренку, збільшилися лише на 5,4 тис. осіб. Важливо відзначити, що автор не виділив представників цієї етнічної групи із загальної маси жителів Акерманського та Бендерського повітів, а також Бендер, Рені, міста Сороки, казенних селищ і болгарських колоній. У 1850 р. чисельність російського населення, як свідчить В.М.Кабузан, складала приблизно 36 тис. осіб. Однак встановлено, що насправді ж вона сягала щонайменше 59,6 тис. осіб.

Більше половини росіян зосереджувалася в сільській місцевості (57 %). Найвищою їхня концентрація була в Акерманському та Кагульському повітах (враховуючи Ізмаїльське градоначальство) – 26,2 % і 21,1 %, а також в Ізмаїлі та Акермані – 19,2 % і близько 12 %, відповідно [9, 58, 64, 75зв., 80, 83, 86, 89, 92; 8, 95]. Середньорічне зростання російського населення дорівнювало приблизно 1,4 тис. осіб.

У 1814 р. у Бессарабії з'явилися перші німецькі вихідці загальною чисельністю 5,5 тис. осіб. У 1827 р. представництво німецьких колоністів зросло до 9,1 тис. (з них: вюртемберзці – 34,5 %, поляки – 34 %, пруси – 23 %, баварці – 4,1 %, мекленбурзці – 2,4 %, саксонці – 0,7 %, французи – 0,6 %) [16, 188, 190, 192-193, 196, 198, 200-202, 204-205, 207-208, 210, 211, 213, 216-217]. У 1837 р. у трьох німецьких колоністських округах разом із швейцарською колонією Шабо мали поселення 2 267 родин або 13,3 тис. осіб, у 1843 р. – 15,7 тис., у 1846 р. – 16,9 тис., у 1853 р. – 21,4 тис., у 1856 р. – уже 22,2 тис. [17, 19; 18, 14-15; 5, 162; 6, 165]. Таким чином, упродовж першої половини XIX ст. кількість

німецьких колоністів у Бессарабській області в цілому збільшилася в 4 рази. Мешкали вони переважно в Клястицькому та Малоярославецькому округах. У 1827 р. в першому зосереджувалося 46,9 % від усіх поселенців, у другому – 47,5 %. У Саратському – близько 4,8 %. У 1840 р. у першому з них мешкало майже 49 % колоністів, у другому – 47,3 %, у третьому – 3,7 % [15, 267-268].

Проблема встановлення точної кількості ромів на пряму пов'язана з їхнім кочовим способом життя. Постійне переміщення з місця на місце не дозволяло бессарабським чиновникам належним чином фіксувати зміни чисельності цієї етнічної групи. У 1813 р. в регіоні нараховувалося трохи більше 1,8 тис. ромів, у 1817 р. – 3,5 тис., у 1831 р. – 752 кочові родини (за іншими даними – 7,9 тис. осіб), у 1836 р. – до 16,9 тис. осіб [7, 158; 19, 121]. У середині XIX ст., за підрахунками О.І.Защука, в Бессарабії перебувало 11,6 тис. ромів. Офіційні джерела зафіксували на території регіону в цьому році приблизно 12,4 тис. осіб, які входили до ромської спільноти (більшість зосереджувалася в Сороцькому повіті – 33,8 %). Отже, впродовж усього окресленого періоду кількісні показники цієї етнічної групи тут збільшилися в 7 разів, середньорічне зростання сягало 287,5 осіб [11, 532; 15, 272].

Позитивні зміни в кількісних показниках етнічних спільнот вплинули на їхнє відсоткове співвідношення. За матеріалами дослідника І.Ністора, у 1817 р. коефіцієнт присутності молдаван у Бессарабії дорівнював 86 %, українців – 6,5 %, євреїв – 4,2 %, липован (російських старовірів) – 1,5 %, греків – 0,7 %, болгар і гагаузів – 0,5 % [20, 203]. Проаналізувавши наявні джерела та надбання історіографії, слід зауважити, що автор дещо завищив питому вагу молдавського населення та применшив реальні показники болгарського, гагаузського та російського. Присутність німецьких вихідців і ромів взагалі була проігнорована. Огляд літератури дозволив зафіксувати, що в 1816 – 1817 рр. доля молдаван у загальному народонаселенні краю дорівнювала 76,7 %, українців – 6,1 %, євреїв – 5,1 %, болгар і гагаузів – 4,2 %, росіян – 2 %, німців – 1,7 %, ромів – 0,7 %, інших – 3,5 % [7, 150, 158, 163-164; 11, 525].

До початку 40-х рр. XIX ст. спостерігається поступове скорочення коефіцієнту присутності молдавської, єврейської та ромської спільнот – на 23,6 %, 1,8 % і 0,6 %. Протилежна динаміка спостерігалася серед українців, росіян і болгар. Їхня питома вага зросла на 9,5 %, 4,3 % і 4,2 %, відповідно. Така ситуація пояснюється масовим переселенням представників саме цих трьох етнічних спільнот у регіон. Майже незмінним залишився індекс представництва німців, про що свідчать матеріали таблиці 4.

Таблиця 4

Етнічна структура населення Бессарабської області в 1843 – 1844 рр.

Молдавани	Українці	Росіяни	Болгари, гагаузи	Німці	Євреї	Цигани	Інші
53,1%	15,4%	6,25%	8,4%	2%	6,9%	1,3 %	6,7%

[21, 197зв.-198; 17, 19]

До середини XIX ст. суттєвих змін у етнічному складі жителів Бессарабської області не відбулося. Спостерігається незначне зростання українського, болгарського, єврейського та російського населення – на 1,5 %, 1,4 %, 0,7 % і 0,5 % [15, 90]. Питома вага молдаван залишилася незмінною, хоча за кількісними характеристиками вони зберегли за собою домінуючі позиції.

Отже, характерною рисою окресленого періоду було зростання поліетнічності при загальному скороченні питомої ваги молдаван. Разом з євреями та ромами вони населяли переважно центральні та північні райони регіону. На півдні зосереджувалася більшість росіян, болгар, гагаузів і німців. Найвищі показники присутності українського населення зафіксовані в Хотинському повіті, вагомою їхня частка залишалася й у південній частині.

1. Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области и левобережного Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX ст.) / Кабузан В. М. – Кишинев : Штиинца, 1974. – 158 с.
2. Національний архів Республіки Молдови (далі НАРМ), ф. 2, оп. 1, спр. 5138. Сведения о народонаселении Бессарабской области за 1848 г., 7 арк.
3. Драган И. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т. XI. Бессарабская область / И. Драган. – СПб : Типография Департамента Генерального Штаба, 1849. – 313 с.
4. Будак И. Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812 –1861 гг.) / И. Г. Будак, Я. С. Гросул. – Кишинев : Карта молдовеняскэ, 1967. – 399 с.
5. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА), ф. 56, оп.1, спр. 608. Ведомости о состоянии Бессарабской области и Измаильского градоначальства в разрезе уездов за 1853 г., 371 арк.
6. КУІА, ф. 56, оп.1, спр. 610. Ведомости о состоянии Бессарабской области и Измаильского градоначальства в разрезе уездов за 1856 г., 179 арк.
7. Зеленчук В. С. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. / Зеленчук В. С. – Кишинев : Штиинца, 1979. – 287 с.
8. Poștarencu D. Contribuții istoria modernă a Basarabiei (parte II) / Dinu Poștarencu. – S. n., 2009. – 136 p.
9. НАРМ, ф. 2, оп.1, спр. 5446. Годовой отчет о состоянии Бессарабской области за 1850 г., 14 січня 1850 р. – 21 жовтня 1852 р., 355 арк.
10. Скальковский А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Статистический очерк / Аполлон Александрович Скальковский. – Одесса: Типография Т. Неймана и Ко., 1848. – 156 с.
11. Защук А. И. Этнография и статистика Бессарабской области / Александр Иосифович Защук // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1863. – Т. V. – С. 491-594.
12. НАРМ, ф. 2, оп. 1, спр. 3265. О собрании статистических сведений о Бессарабии за 1840 р., 225 арк.
13. Кеппен П. Девятая ревизия: исследование о числе жителей в Российской империи в 1851 г. / Пётр Кеппен. – СПб : типография Имперской Академии наук, 1857. – 298 с.
14. НАРМ, ф. 2, оп. 1, спр. 4047. Переписка с Аккерманской, Бендерской и Кишиневской городскими думами о переселении молокан из Бессарабии в Закавказье, 29 вересня – 17 жовтня 1843 рр., 190 арк.
15. Кузьміна С. Б. Трансформації етносоціальної структури населення Бессарабії (перша половина XIX ст.) : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.02 / Сніжана Борисівна Кузьміна. – Чернівці, 2015. – 348 с.
16. Корнилович С. И. Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака / С. И. Корнилович. – Аккерман : типография И. М. Гринштейна, 1899. – 528 с.
17. НАРМ, ф. 2, оп.1, спр. 4399. Сведения о числе лютеран и реформаторов, проживающих в Бессарабии, 19 січня 1844 р. – 1 лютого 1844 р., 30 арк.
18. Дизендорф В. Ф. Немцы России: населенные пункты и места поселения / Дизендорф В. Ф. – М. : «ЭРН», 2006. – 472 с.
19. НАРМ, ф. 2, оп. 1, спр. 1484. Статистические сведения по уездам Бессарабской области за 1830 г. червень 1830 р. – 14 травня 1834 р., 242 арк.
20. Nistor I. Istoria Basarabiei / I. Nistor. – București : Humanitas, 1991 – 351 p.

21.КУІА, ф. 755, оп. 1, спр. 63. Статистические сведения о состоянии войска и его отдельных станиц за 1844 г., 27 липня 1844 р. – 23 січня 1845 р., 238 арк.

Майданевич С. Б. Динамика численности этнических групп Бессарабии в первой половине XIX в.

Статья посвящена обзору изменений количественных характеристик основных этнических групп Бессарабии, которые произошли в первой половине XIX в. Особое внимание уделяется анализу их процентного представительства как в целом крае, так и в его отдельных районах. Доказано, что именно в этот промежуток времени этнический состав бессарабского населения претерпел значительные трансформации.

Ключевые слова: Бессарабия, этнические группы, численность.

Maydanevich S.B. Changes in the number of ethnic groups of Bessarabia in the First Half of the 19th Century.

The article is devoted to the overview of changes in the quantitative characteristics of the main ethnic groups of Bessarabia which took place in the first half of the 19th century. Special attention is paid to the analysis of their percentage representation in the whole region and its individual districts. Evidence shows that in this period the ethnic composition of the Bessarabian population has undergone a significant transformation.